

Var Christian II's kirkepolitik lutheransk?

Af Torben Svendrup

Da jeg for snart mange år siden valgte emne til mit speciale, valgte jeg at arbejde med et for en historiestuderende i begyndelsen af 80'erne så usædvanligt emne som den senmiddelalderlige kirkes historie. Årsagen til, at jeg sporede ind på dette emne, var, at jeg mente, at det var blevet skrækkeligt forsømt af historikerne igennem en længere periode.

Arbejdet med mit speciale bekræftede for mig, at det var rigtigt at emnet var forsømt, og samtidig blev det tydeligt for mig, at store dele af vor kirkehistorie var funderet på den ældre forskning, og derfor ikke var tilpasset det højteknologiske kommunikationssamfunds tanker og normer. Det er jo sådan, at hver tid stiller sine spørgsmål til kildematerialet og giver sine egne svar.

Da jeg påbegyndte mit licentiatstudie, var det derfor ganske naturligt at fortsætte denne linie. Ikke mindst fordi jeg var klar over, at der var en del nyt kildemateriale, der kunne kaste fornyet lys på den danske reformations historie. Emnet blev derfor »Christian den Andens kirkepolitik«. Især havde mine studier af Mogens Gøyes eksemplar af Christian II's Landlov gjort det klart for mig, at dette kildeskrift kunne rykke væsentligt ved vor opfattelse af Christian II's kirkepolitik.

Centralt for mig var spørgsmålet, om det var så lige til, som man ofte har hævdet, at Christian II ikke bekendte sig til den lutheranske tankegang, før han under sin udlændighed havde mødt Luther? Dette udsagn virkede ulogisk på mig, ikke mindst fordi den »regering«, som Christian II skabte omkring sig i så høj grad var en regering, der tænkte nyt og prøvede at gå nye veje. For en middelalderlig konge, for en middelalderlig »regering« var forholdet til Gud et af de vigtigste punkter i »regeringsprogrammet.« Derfor lå det lige for at undersøge, hvad Christian II's »regeringsprogram« var, hvad angår kirkepolitikken.

Nu er det ikke sådan, at man uden videre kan sætte etiket på Christian II som lutheraner, bl.a. af den simple årsag, at ingen i begyndelsen af 1500-tallet kaldte sig lutheraner. Man kan heller ikke undersøge, om Christian II's »regering« bekendte sig til den lutherske kirke, for den var ikke organiseret endnu. Man kan dårligt nok forvente, at man i den førte politik vil kunne finde noget, der klart viser, at man trosmæssigt havde indtaget standpunktet, »at mennesket bliver frelst gennem troen.« Det er en for bombastisk trosartikel til, at man kan forvente den

før 1523. Derfor gik undersøgelsen i langt højere grad ud på, om der kunne påvises en påvirkning fra Luther, og om der blev udtrykt synspunkter, som var i klar modstrid med den katolske kirke.

Jeg har givet denne artikel titlen: Var Christian II's kirkepolitik lutheransk? Dette spørgsmål er et centralt udgangspunkt for forståelsen af den danske reformation, og det var bl.a. i erkendelse af dette, at J. Oskar Andersen i 1917 udgav »Overfor Kirkebruddet«, som er en afhandling om Christian II's politik i årene op til kirkekampen.

»Overfor Kirkebruddet« er en fremragende afhandling, men de sidste 75 års historieforskning har flyttet meget, og vort eget kendskab til kil-dematerialet gør det naturligt at tage emnet op igen. Dette var be-væggrunden for min Ph. D. afhandling.

Formålet med såvel Ph. D. afhandlingen som denne artikel er ikke at vurdere, om Christian II var lutheraner eller ej. Formålet er at vurdere, om hans kirkepolitik – mens han var dansk konge (1513 – 1523) – var lutheransk, katolsk eller reformkatolsk.

En væsentlig indgang til at trænge ind i hvad Christian II's kirkepoli-tik gik ud på, hvis den da havde et mål, er at undersøge, hvordan kirke-politikken udmøntede sig i lovgivningen. Dette indholder selvfølgelig det vanskelige element, at det ikke altid er muligt at gennemskue, hvad der var den egentlig førte politik, og hvad der var kongen og hans stabs intentioner.

Kredsen omkring kongen

Der findes ingen beslutningstager i dag, som ikke har et team bag sig, der rådgiver og i mange tilfælde beslutter i beslutningstagerens navn, ofte også uden hans viden. Dette er ikke noget nyt, og skal vi prøve at indkredse en udvikling i kirkepolitikken under Christian II, er det be-stemt værd at se på, hvem der var kongens rådgivere.

Den kongelige administration havde udviklet sig stærkt siden Chri-stian I, og den kreds, som Christian II samlede omkring sig, var ikke udvalgt efter deres fødsel, men udfra deres evner og deres holdninger. Det er selvsagt, at ingen regent – dengang eller nu – vælger deres rådgivere/embedsmænd blandt mennesker, der i de essentielle spørgsmål har en anden holdning end dem selv. Det, beslutningstageren har behov for, er jo et arbejdsdygtigt kollegium.

Denne kreds af rådgivere omkring kongen betød, at rigsrådets magt og indflydelse faldt. Dette hang sammen med mange ting, men en overskyg-gende årsag var, at rigsrådet jo ikke var en permanent indkaldt institution. Rigsrådet blev indkaldt, når det skulle holde møder, mens kancelliet og

rådgiverne (Arup kalder dem regeringen) virkede året rundt, og alene i denne kontinuitet kom der til at ligge en stor indflydelse.

Når en ny lov skal laves, er det en lang proces; det er det i dag, og det var det i 1500-tallet. Vi kender ikke den nøjagtige proces for skabelsen af Christian II's lovgivning, men vi ved så meget om det, at vi kan skabe et temmelig sandsynligt billede af processen og resultatet.

Alt arbejde omkring en beslutningstager fungerer ved, at beslutningstageren har rådgivere/embedsmænd i forskellige niveauer omkring sig. Indercirklen rådgiver i alle spørgsmål, i mange er de regulære sparringspartnere, og til tider træffer de beslutningerne for beslutningstageren. De næste cirkler rådgiver kun i bestemte spørgsmål, og følgelig er deres indflydelse langt mindre. Det er f.eks. uhyre sjældent, at de selv træffer beslutninger uden beslutningstagers samtykke.

De store ændringer i Rigets styrelse – ikke mindst på det kirkelige område – begyndte vel nok omkring 1517. Dette falder sammen med ændringer i rådgiverkredsen omkring kongen. Den største ændring lå i, at Moder Sigbrit fik større indflydelse. Dernæst i, at Malmø borgmester Hans Mikkelsen blev medlem af kredsen omkring kongen; med sikkerhed fra 1517, men muligvis noget før, idet han nedlagde embedet som borgmester i Malmø i 1516.

Vi må antage, at arbejdet med den nye lovgivning foregik i en arbejdsgruppe, hvor kongens væsentligste rådgiver (under alle omstændigheder i finansielle forhold), Moder Sigbrit, satte sit meget tydelige aftryk på dele af lovgivningen, men tilsyneladende ikke i så væsentlig grad på de kirkelige områder.

Her forholder det sig anderledes med lovenes hovedophavsmand Hans Mikkelsen¹. Det er næppe forkert at opfatte Hans Mikkelsen som lokomotivet, der trak lovgivningen igennem fra ide til realitet. Vi ser den tidligere Malmøborgmesters ånd mange steder i de nye love, også i de kirkelige afsnit. Den tredje i arbejdsudvalget omkring lovgivningen var Niels Lykke, som var brorsøn til bispens Ove Bilde og gruppens juridiske hjerne.

Dette arbejdsudvalg, som nok virkede som en slags forretningsudvalg, arbejdede selvfølgelig ikke alene. Hans Mikkelsen fik f.eks. god hjælp af Henrik Smith, som havde studeret i Rostock og i Wittenberg. Det er en udbredt opfattelse, at det var ham, der henlede Christian II's opmærksomhed på Luther. Henrik Smith arbejdede tæt sammen med Hans Mikkelsen, og i tiden i landflygtighed blev han betegnet som Hans Mikkelsens dreng eller svend.

Herudover er der ingen tvivl om, at Poul Helgesen med sit reformkatske syn har påvirket lovgivningen, ligesom Chr. Pedersen har. Det må anses for overvejende sandsynligt, at det er Chr. Pedersen, der står

bag Christian II's skolelov, og afsnittet i landloven om landboernes skoleforhold.

Wittenbergprædikanten Karlstadt har formodentlig også været med til at påvirke. Karlstadt var kun i Danmark i meget kort tid², men det var i dette tidsrum, der blev arbejdet med lovgivningen. Hvor stor en rolle han har spillet, har været et fagligt diskussionsemne. Den tyske kirkehistoriker Brage fremhæver i sin biografi om Karlstadt, at hans betydning har været meget stor, mens J. Oskar Andersen toner den noget mere ned. Men der kan næppe være nogen tvivl om, at han var rådgiver for kongen, og som han selv fremhævede; at sidde til doms. Jeg tror ikke, at der kan herske tvivl om, at han rådgav kongen med hensyn til de gejstlige elementer i lovgivningen, men hvor stor indflydelse han reelt fik er meget vanskeligt at sige.

En af grundene til, at det er så svært at vurdere Karlstadts indflydelse, er, at han rådgav i sin egenskab af specialist, og derfor ikke var med i den inderste og nærmeste rådgivercirkel. Hans råd var præget af hans special-viden, og sådanne råd virker ofte igangsættende, men det er sjældent, at de bliver fulgt fuldt ud. Når teologen rådede arbejdsudvalget til at trække i en bestemt retning, ja, så måtte udvalget tænke på konsekvenserne for alle aspekter af samfundet. Sådan er det i dag, og sådan var det for 500 år siden.

Christian II's lovgivning

Christian II's lovgivning giver basis for to nyvurderinger af hans regeringstid. Den ene er opfattelsen af Christian II som en jævn borgerkonge. Det er ganske enkelt noget vrøvl, det er en myte, som borgerskabet skabte i sidste århundrede³. Lovgivningen viser helt entydigt, at fra nu af skulle den danske monark behandles som en majestæt. Den anden ting, som bør revurderes, er kongens kirkepolitik.

Jeg vil tillade mig i denne lille artikel at se helt bort fra den lange række af forordninger for købstæderne, og i stedet se på Hoffordningen⁴ og Landslovene.

Hofforordningen (instruksen) er uden datering. Instruksen er overleveret os i en afskrift af Christian II's lovgivningsarbejder. Traditionelt har man placeret instruksen i 1521 eller 1522, men udstedelsestidspunktet kendes ikke. Dog mener jeg, at man på baggrund af en indholdsanalyse kan placere skriftet i slutningen af kongens regeringstid. Hofinstruksen er en slags »arbejdsbeskrivelse« for de »ansatte« ved hoffet, og omfatter derfor også kansleren. Kansleren blev bl.a. pålagt at have bibelkendskab.

Det, der selvfølgelig i særdeleshed påkalder sig vores opmærksomhed i Hofinstruksen, er »arbejdsbeskrivelsen« for de tre kapellaner, hvoraf de to arbejdede for kongen, og den tredje for dronningen. Hovedopgaven for kapellanerne var at lede messerne i slotskapellet. Kapellet havde fået status som en almindelig kirke⁵. Kapellanerne skulle forestå morgenmessen, eftermiddagsmessen og nattesangen. De skulle læse bønner til bords og fra bords, de skulle synge for, og som det vigtigste skulle de prædike Det Hellige Evangelium og Epistlen. På samme måde som kansleren skulle de have en solid viden om Bibelen. Instruksen er kemisk fri for omtale af helgener og allegorier. Det er den nye tid, som kongen ringer ind her. Fundamentet var kendskab til Bibelen.

Hele ånden i instruksen er gennemsyret af bibelhumanisme. Affattelsestidspunktet falder tilsyneladende sammen med, at Poul Helgesen virkede som universitetslærer i København, og det må anses for overvejende sandsynligt, at han har været med til at påvirke udarbejdelsen af denne hofinstruks.

Hvad angår Christian II's landslovgivning, har vi i særdeleshed tre kilder, der påkalder sig vor interesse: »Om Bryst«, Byloven og Landloven.

»Om Bryst«⁶ er blevet opfattet, bl.a. af J. Oskar Andersen⁷, som et forlæg til loven. Det er det nu for upræcist til at kunne være.

Det er langt mere sandsynligt, at det er et arbejdspapir, der er blevet til efter en »brainstorm«, hvor man har fundet ud af, hvilke punkter man burde lovgive om indenfor det kirkelige område. Noget af det, der tyder på, at det er et sådant arbejdspapir, er, at der ikke er nogen logisk rækkefølge i de enkelte punkter, sådan som det er tilfældet i lovene.

Arbejdspapiret »Om Bryst« er ikke dateret, men det må være skrevet omkring 1519/20, hvis antagelsen, at det er et forarbejde – en brainstorm – til lovgivningsarbejdet, er rigtig. J. Oskar Andersen daterer papiret senere end 10. februar 1520 = udstedelsen af Købstadslovgivningen, fordi der intet i papiret står om, at man forbød gejstlige at drive handel⁸. Argumentet holder ikke, dels bliver love ikke lavet den dag, der bliver tænkt på dem, og dels kan man sagtens i et forarbejde udelade at tage et aspekt med.

Det overordnede tema i skitsen »Om Bryst« er den kirkelige jurisdiktion. Man tager fat i det problem, at den har bredt sig langt ud over, hvad den skulle i henhold til kirkeloven, og samtidig pointeres det, at kirken tager for meget for kirkelige handlinger. Man gør op med, at bisperne havde ladet tiendeafgiften brede sig til nye skatteområder, f.eks. alt fiskeri⁹. Man tager fat i den dårlige betjening af sognebørn p.g.a. kirkesammenlægninger, og man prøver at begrænse, at der sendes tiggere ud fra klostrene. Det var en ret, som kun tiggermunkene skulle

have. I skitsen nævnes også problemet med kirkens brug af band for at fastholde testamentariske gaver. Sagt på en anden måde, forsøgte man at dæmme op for brugen af band som inkassationsmiddel.

Det, der primært kunne anstøde kirken i dette oplæg, var, at man gik ind og beskæftigede sig med kirkens indre anliggender. Indholdet var stort set de samme punkter, som f.eks. fløjen omkring Poul Helgesen var inde på. Men ligeså tydeligt er det, at kredsen omkring dette stykke papir har villet begrænse kirkens økonomiske magt, tanker som ikke kan have ligget en mand som Hans Mikkelsen fjernt. Vi ser da også mange af synspunkterne fra dette papir gentaget i Landloven.

De store landslove

Hovedkilderne til en vurdering af Christian II's kirkepolitik er hans to store landslove – byloven og landloven.

I modsætning til Landloven har Byloven en nøjagtig datering – nemlig den 6. januar 1522. Loven blev givet af kongen, og antaget af Rigsrådet. Denne lov går langt ind i det kirkelige område, mere end 20 ud af de 133 paragraffer drejer sig om kirkelige forhold. Det er helt tydeligt, at man har ønsket at regulere og ændre på dette område.

Den mest vidtgående ændring er den, der er indlagt i § 77. Denne indeholder et forbud mod, at kirken må føre sager i Rom: »Paa thet at Prester oc Klercker oc andre geslige Personer her uti Riiget moo vederfares Log, Skeell oc Rett, och ey skulle söge theres Rett uden Riiges tiill Rom oc andenstedtz, som the hertiill giördt haffue, thennom tiill stor Skade oc Forderff....«¹⁰. Der skulle nedsættes en domstol bestående af doktorer og magistre, som skulle residere i Roskilde og her dømme over: »alle andelige Sager, saawell offuer Biscoper, Prelater,...«. Domstolen skulle altså være overordnet det højeste kirkelige embede i landet. Hermed havde man med denne lovgivning ikke kun underkendt den biskoppelige domsmagt, men i realiteten også lærdomsmagten. Vendningen »alle andelige Sager« kan kun tolkes som, at domstolen også i teologiske stridsspørgsmål skulle fælde dom. Kun den praktiske brug af loven kunne danne præcedens for, hvad der hørte ind under den. Begrundelsen for at indføre denne lovgivning var, at: »Guld oc Penninge kunne bliffue her i Riigit«, og videre hedder det: »men alle andelige Sager skulle fore fornefte Doctores oc Magistros forslidies oc ændes.«

Nu er det jo trist, at vi ikke – som med nutidens lovgivning – har ministeriets kommentarer til loven, så vi kan se, hvad formålet egentlig har været med den. Situationen for historikeren er, at vi dårligt nok har

loven. Det springende punkt i vurderingen af denne meget vigtige paragraf er, hvilke sager man forestillede sig skulle dømmes af denne klart verdslige domstol.

Det væsentlige punkt i tolkningen af denne paragraf er udtrykket »åndelige sager«. J. Oskar Andersen opfattede loven således, at begrebet kun omfattede »Gods og Beneficialsager, hvad enten disse Retssager (som Ordene i Byretten nærmest henleder Tanke paa) paadrages Gejstlige fra verdslig Side, eller de (som Landrettens Ordlyd betoner) skyldtes indbyrdes Trætte«¹¹. Holder denne tolkning, har han ret i, at dette ikke er meget anderledes end den aftale, som Hans Laxmand indgik med kong Christoffer om nonneklostrenes stilling i det danske samfund¹².

En væsentlig del af grundlaget for denne tolkning er inddragelse af Landlovens § 1, hvori det bestemmes, at bisperne har pligt til at bekæmpe enhver form for »Brøst« indenfor præsteskabet. Heri ser J. Oskar Andersen, at den eneste logiske konsekvens er, at læse Bylovens § 77, som om den ikke omhandler det, der står i loven, den omhandler efter hans opfattelse nemlig kun åndelige sager.

Det er oplagt en fejlfortolkning fra J. Oskar Andersens side. Landlovens § 1 omhandler bispernes forhold til præster og andre gejstlige. Her er det bispem, der bliver gjort ansvarlig – som han havde været hele tiden. Men det er ikke den slags sager, § 77 i Byloven omhandler. Her er der tale om sager på et langt højere niveau. I paragraffen er der direkte anført bisper og prælater samt andre i riget. Her er der ikke tænkt på sognepræster og løbedegne.

Der er næppe tvivl om, at paragraffen omhandler alle sager inklusive de åndelige, som det kunne tænkes, at gejstlige ville føre i Rom. Domstolen kunne altså komme til at behandle »rene« teologiske spørgsmål. Desværre blev lovenes funktionstid så kort, at vi ikke har en præcedens at henholde os til med hensyn til, hvad der blev bragt for domstolen.

Man kan måske undre sig over, at den gejstlige del af rigsrådet tilsluttede sig en så vidtgående paragraf. Men den politiske virkelighed var sådan, at det var udslag af regulær magtpolitik. Man måtte anerkende en verdslig domstol over gejstlige sager. I denne forbindelse er det ikke helt uinteressant, at netop på dette punkt gør kongen sig faktisk skyldig i kætteri, oprør mod paven om man vil. Men dette accepterede de danske bisper. Noget af forklaringen herpå kan måske findes i Bylovens næste §.

I § 78 tages fat på det meget vigtige og store problem, som de lange procestider udgjorde. Det bliver i paragraffen fastslået, at ingen sag må tage mere end 3/4 år. De meget lange procestider ved kurien var ikke

kun en anstødssten for den danske stat og den danske konge. Det var de sandelig også for kirken selv. Det var dyrt med de lange processer, men det var også opslidende, fordi der i mange vigtige spørgsmål kunne gå år, før der faldt en afgørelse. Det ville blive ulige lettere med en domstol i Roskilde.

I denne paragraf bliver det også klart fastslået, at doktorerne ikke kun skal kende kirkeloven, men også kejserloven. Det er hævet over enhver tvivl, at det var en verdslig domstol.

Et helt anderledes indgreb overfor kirken finder vi i Bylovens § 82. Her skrider man nemlig ind overfor den kendsgerning, at kirkens jurisdiktion havde bredt sig til rent verdslige områder. Årsagen hertil var ganske enkel. Det kirkelige retssystem var både hurtigere og mere vel-fungerende end det verdslige, så var der nogen mulighed for at putte sager ind under den kirkelige hat, så blev dette gjort. At kirken selv var interesseret i denne udvikling skyldtes både økonomiske årsager, men så sandelig også, at den kirkelige dominans var vokset i takt med, at kirkens jurisdiktion var blevet udvidet. Og det var jo netop denne udvikling, som lovgiverne ville begrænse og helst trænge tilbage.

§ 82 i Byloven satte hårdt ind her. Sager, der burde behandles på ting eller rådhus (byretten), *skulle* behandles der. Det skulle være fuldstændig slut med, at den slags sager kunne komme ind under bispe- eller provsteting. Dette var ikke kun et angreb på kirkens magt, men så sandelig også på et af de ømmeste punkter for kirken – økonomien. Her fjernes lige så stille en af de kirkelige indtægtskilder. Men det må have været svært for kirkens folk at argumentere imod denne paragraf, idet der næppe kan være tvivl om, at kirken havde haft næsen temmelig langt fremme.

Til gengæld har man indenfor kirken næppe været synderlig utilfreds med, at reglerne omkring tiggeri blev strammet op. I § 83 bliver det kirkelige tiggeri indskrænket til kun at være tilladt sort- og gråbrødre, karmelittere, Sct. Augustins klostre og Helligåndsklostre. Selvfølgelig ramte man her de herreklostre, som sendte tiggere ud, men det var ikke noget, der kunne have den helt store betydning.

I forbindelse med de kirkelige paragraffer finder vi også de sociale. Også her var der tale om opstramning. Der blev lavet ændringer vedr. hvem, der måtte tigge i byerne (§ 88). Formålet var at nedbringe antallet af tiggere. Det blev gjort ved at indføre et tiggertegn. Adkomst til et tiggertegn fik man kun, hvis man var uarbejdsdygtig; det blev forbudt arbejdsdygtige at tigge. Sagt på en anden måde: man fjernede muligheden for, at arbejdsløse kunne tigge til livets opretholdelse – uden man af den grund skaffede dem arbejde (man kan naturligvis rejse spørgsmålet,

om man kan tale om arbejdsløse i senmiddelalderen, det er selvfølgelig ikke det samme som i dag, men vi kan se i kildematerialet, at der også i de tidlige samfund ikke altid var arbejde nok til alle).

I samme åndedrag (§ 87) omtales de grupper, som tiggede under forgivende af, at det var til kirken. Dette blev naturligvis også forbudt.

Et noget større problem kunne § 84 volde, idet man her forbød sog-nedegne at tigge ved byernes huse. De skulle nu lønnes af kirkeværgen.

Denne serie af forbud mod tiggeri for en række forskellige grupper var vel et forsøg bl.a. fra Hans Mikkelsens side på at beskytte borgernes interesser i byerne. De var næppe som sådan vendt mod kirken. Men der var et ønske om at begrænse tiggeriet, som man fandt, var gået for vidt. Man var vel også af den opfattelse, som vi ser det i Malmøbogen nogle år senere, at hvis tiggernes antal blev formindsket, ville der blive mere til dem, der virkelig trængte. Men der var en udbredt utilfredshed med kirkens (og arbejdsdueliges) tiggeri blandt byernes borgerskab. Så disse paragraffer er langt mindre kirkepolitik, end de er et udslag af borgmestrenes holdning til et byproblem.

Men samtidig rejste tiggerproblematikken to spørgsmål for kirken: For det første: »Hvad ville den indtægtsnedgang betyde, som nogle klostre kom ud for? Og for det andet, så gjorde tiggeren en velgerning ved at tigge, idet vedkommende gjorde det muligt for giveren at gøre en god gerning. Set fra kirkelig side, da muliggjorde en tigger fra et herrekloster, de samme velgerninger som tiggermunkene gjorde. Derfor har be-gejstringen for tiggerparagrafferne nok været behersket indenfor kirke-lige kredse.

Herudover er der en lang række mindre indgreb overfor kirken. Alt i alt kan man efter min mening roligt postulere, at Byloven fulgte det re-formkatolske koncept, som kongen havde fulgt i både skolelov, hofin-struksen og i »Om Bryst«. Men det vil være fejlagtigt, at tolke Byloven som et stykke lutheransk arbejde. I Byloven er der ikke medtaget nogen af de lutheranske mærkesager.

Landloven har der til gengæld været megen diskussion om. På J. Os-
kar Andersens tid kendte man kun Uldall 225, og man var meget usik-
ker på, om den nogen sinde var trådt i kraft. Derfor blev den opfattet
mere som et oplæg til en lovgivning, end som en egentlig lov. Dette
kom til at se ganske anderledes ud, da man fik kendskab til Mogens
Gøyes private og brugte eksemplar af Landloven, som havde overlevet
århundrederne. Denne kaldes i det følgende AM 804.

Problemet både med Uldall 255 og AM 804 er, at de ikke er dateret.
Historikeren Mogens Rathsack opstillede følgende kronologi for kon-
gens rigslovgivning:

Landloven Uldall 255 mellem 26/5 og 22/12-1521

Landloven AM 804 samme år

Byloven 6/1-1522¹³.

Denne kronologi, mener jeg, lider af nogle afgørende svagheder. Uldall indeholder lovgivning på langt flere områder, og er langt mere vidtgående end AM 804. Det gør det ikke videre sandsynligt, at Uldall er et oplæg – en skitse – til AM 804. Ydermere viser det sig, at på nogle punkter er der klare indicier for, at AM 804 er den ældste. § 125 i Uldall 255 beskriver nyordningen i købstadsskolerne (som skete med Byloven), og det nævnes, at en ny skoleordning er på vej. Disse oplysninger mangler ganske i AM 804, hvorfor? Fordi man ikke var så langt med skoleloven på dette tidspunkt. J. Oskar Andersen¹⁴ lægger indførelsen af mensualmusikken ind i forbindelse med kongens rejse til Nederlandene. Det vil sige, det er senere end juni 1521. Denne optræder både i Uldall og i Skoleloven, men ikke i AM 804.

Den sandsynligste kronologi er formodentlig:

AM 804

Byloven

Uldall 255

Hvor Uldall kommer så sent, at kongen ikke mener at have behov for Rigsrådets sanktion af loven, og derfor kan se ganske bort fra, om han træder den gejstlige del af rigsrådet over tærne.

Ser vi på det kirkelige indhold i Landloven under et, så er det klart, hvorfor den tidligere blev kaldt for den gejstlige lov. I denne lov tager man meget hårdt fat i det kirkelige område. På samme måde som i Byloven går man ind i kirkens ret til appelsager ved Kurien og stopper denne mulighed. Man begrænser tiggeriet, ligesom man begrænser kirken på en lang række økonomiske områder.

Uldalls første 8 paragraffer er slet ikke medtaget i AM 804. Det er alle paragraffer, der omhandler kirkelige forhold. Den første paragraf handler om, hvordan bisper og prælater passer deres embeder. Bisperne bliver pålagt at prædike evangeliet. § 2 skrider ind mod bispers og prælators brug af piber og trommer. § 3 påbyder, at der holdes messe for kongen på Herredag, og at kongen skal kysse Bibelen. § 4 begrænser det antal svende, som bisper og prælater må rejse rundt med. § 5 handler om skolerne. § 6 er om aldersregler for kirkelig vielse. § 7 fastsætter aldersgrænsen for, hvornår jomfruer må lade sig klostervie til 25 år. § 8 fastslår, at kun præsteviede må drive sjælesorg.

Men den mest bemærkelsesværdige forskel er paragraf 17. Den er også medtaget i Byloven (§ 41), og i Landloven (AM 804 § 7), men med afgørende forskelle. I Byloven og i AM 804 stopper den med for-

budet. I Uldall 255 fortsætter den »uden the ville efterfølge St. Pauli Lærdom, som hand skriiffuer utii syn förste Epistel Cap. 3 ad Timotheum, raader thennom, ath the thager Hustrue och leffuer utii then helliche Echteskab, som theris gamle Forfædre giort haffue«. Med denne tilføjelse er der tale om et kirkepolitisk skred. Dette er mere end en måde at drille kirken på, det er en regulær underminering af en væsentlig del af det grundlag, som bl.a. var forudsætningen for den kirkelige rigdom. Ydermere var det et klart udtryk for at stå bag Wittenbergteologernes synspunkt.

Ved at man i loven refererer til 1 Tim. 3, ligger der indirekte et angreb på kirken. Ikke mindst fordi fortsættelsen – som alle kirkens folk vidste – 1 Tim. 4 forudsiger, at der vil komme en lære inspireret af djæveln, der vil forbyde disse ægteskaber. Denne paragraf leder tanken hen på Luthers brev til den kristne adel i den tyske nation fra Sct. Hans 1520. Dette brev/skrift havde kong Christian formodentlig fået, da han som hertug af Slesvig-Holsten var en del af modtagergruppen.

Det vil måske være for tyndt og for dristigt at fastslå en sammenhæng. Og dog. Luther bruger samme henvisning (1. Tim 3) som kongen¹⁵, og sammenhængen er langt fra utænkelig. Det er overvejende sandsynligt, at kongen og »arbejdsudvalget« bag loven har kendt Luthers brev til den tyske adel. Og selv om det er en tynd bevisførelse, så er det yderst sandsynligt, at der kan være sket en påvirkning. I disse år var Wittenbergteologerne højt anskrevne ikke kun ved hoffet i Danmark, men over hele Nordeuropa.

Hvad var kongens politik?

Det var i sig selv en nyskabelse, at lovgive for kirkens indre anliggender. Det var et signal om, at man nu mente, på trods af Laterankonciliet, det var kongemagten, der stod over kirken. Ved at gå ind med en kirkelig lovgivning, ændrede man århundreders praksis.

Da kongen påbegyndte den kirkelige lovgivning, var det dels udfra et ønske om at styrke sin egen position, samtidig med at man ville modernisere kirken i forhold til de reformkatske strømninger, som væltede ind over Europa. I forbindelse med dette arbejde var Christian II stærkt påvirket af sin inderkreds af rådgivere, men også af de bibelhumanistiske tanker, der florerede på Universitetet. Ikke mindst Poul Helgesen var med til at påvirke lovgivningen i reformkatsk retning.

Men også de strømninger, der udgik fra Universitetet i Wittenberg, blev opfanget og gled ind i den kongelige lovgivning. Dette skal ikke umiddelbart opfattes som udtryk for, at kongen stilede imod et brud

med kurien, for det gjorde han ikke. Helt frem til slutningen af Christian II's regeringstid blev tankerne fra Wittenberg opfattet som provokerende reformkatolske.

Men der er næppe heller tvivl om, at kongens politik undergik en udvikling. En udvikling Luther og Universitet i Wittenberg også undergik. Fra at være en politik, der havde til formål at forbedre og modernisere kirken, blev det til en politik, som gik fra det reformkatolske over til noget der i Uldall 255 lå ganske tæt op af Luther. Vel at mærke den Luther, som havde brudt med moderkirken. Det var næppe kun på grund af problemerne ved landflygtigheden, at Christian søgte mod Luther. Meget tyder på, at han i slutningen af sin regeringstid var overbevist om, at kirken skulle ændres i lutheransk retning.

Noter

1. C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie, Kbh 1864-67. p 554 note 81. München Samlingen nr. 3611.
2. Han blev her kun i nogle uger i maj – juni 1521
3. J.v.f. f.eks. i C.F. Allen og C. Paludan-Müllers forfatterskab.
4. Hofferordningen er trykt i Nye Danske Magasin 1794, bd. 1. p. 307-318
5. 24.01.1517 havde den pavelige legat Arcimboldi udstedt et indulgensbrev som betød, at kapellet gav samme aflad som en sognekirke. Holger Fr. Rørdam: Kjøbenhavns Kirker og Klostere i Middelalderen. Kbh. 1859 – 63. till. nr. 106
6. Trykt i Danske Magasin VI p. 559 ff
7. J. Oskar Andersen: Overfor Kirkebruddet Kbh. 1917. p. 140
8. J. Oskar Andersen: Overfor Kirkebruddet. Kbh. 1917 p. 140 f.
9. Birger Gunnarsen havde med alle bisper forsamlet udstedt en proklamation om, at almindeligt fiskeri skulle omfattes af tiende. København d. 7. maj 1498. Diplomatarium Dioecesis Lundensis. udv. Lauritz Weibull Lund 1921 – 39. CCCLXXXVIII.
10. Her og i det følgende er der citeret fra Samling af gamle danske Love IV, udgivet af J. L. A. Kolderup-Rosenvinge. Kbh. 1824
11. J. Oskar Andersen: Overfor Kirkebruddet. Kbh. 1917 p. 181 f
12. Erik Arup: Danmarks Historie bd. 2 a. Kbh. 1932 p. 213 f
13. Historisk Tidsskrift 12 række bd. II 1966/67 p. 18 Artkl. Mogens Rathasack, Christian den andens Landlov.
14. J. Oskar Andersen: Overfor Kirkebruddet. Kbh. 1917 p. 189
15. Luthers Skrifter i Udvalg Udg.v. Torben Christensen m.fl.. Kbh. 1980 IV p. 43ff.

Zusammenfassung

Dieser Artikel hat seinen Ausgangspunkt in meiner Ph. D. Abhandlung über »Christian den Zweiten und seine Kirchenpolitik«. Die Grundidee des Artikels war, nicht zu untersuchen was er dachte, sondern die Politik in »Christian den Zweiten und seine Kirchenpolitik« darzustellen.

Das Thema wurde zuletzt 1917 von dem sehr kompetenten Kirchenhistoriker J. Oskar Andersen in »Overfor Kirkebruddet« eingehend behandelt. Damals, 1917 bis heute, ist viel geschehen. Beispielsweise haben wir jetzt ein ganz anderes Quellenmaterial, was zur Folge hatte, dass wir über Christian den Zweiten und seine Gesetzgebung genauestens bescheid wissen. Der Fund von Mogens Gøyes Exemplar »Landlov« (Landesgesetze), hat dazu beigetragen, dass unser heutiges Wissen über die Gesetzgebungen des Königs viel umfassender ist.

Dieser Artikel hat seinen Ursprung gerade in diesen Gesetzgebungen. Es wird verdeutlicht, dass nicht der König selbst der Urheber der Gesetze ist, sondern ein Kreis von aussenstehenden og nahen Rätegebern grossen Einfluss auf diese Arbeit gehabt haben. Der Artikel verdeutlicht, dass der Hauptverantwortliche hinter diesen Gesetzgebungen der Bürgermeister von Malmø Hans Mikkelsen war. Aber auch der Reformkatholik Poul Helgesen hat dazu beigetragen, wie auch der Wittenberg Theologe Karlstadt als Ratgeber in der Ausarbeitung der Gesetze beteiligt war.

Es legt fest, dass es eine Entwicklung innerhalb der Gesetzgebungen des Königs gab. Wir kennen die Ausgabe vom »Bylov« (Städterechte) und zwei vom »Landlov« (Landrechte). Speziell in der zweiten Ausgabe von »Landloven« (Landrechte) (Uldall) wird deutlich, dass es eine Verschärfung der kirchlichen Gesetzgebung zugunsten der Auffassungen der Wittenberg Theologen ist.

Der Artikel weist darauf hin, dass Luthers Brief an den deutschen Adel, die zweite Ausgabe von »Landlov« (Landrechte) beeinflusst hat, nämlich im Verhältniss zu, ob Priester heiraten sollten.

Diese Entwicklung in der Kirchenpolitik des Königs, ist auch eine Entwicklung die Luther selbst machte. Von der Absicht die Kirchen zu modernisieren, führte die Entwicklung den König dahin, mit der Pabstkirche zu brechen, und eine Landeskirche auf einer anderen Grundlage zu schaffen. Vieles deutet deshalb darauf hin, dass Christian der Zweite in der letzten Periode seiner Regierungszeit der Auffassung war, dass die Kirche sich zugunsten der lutherianischen Richtung verändern sollte.